

MONARKIER

Et festskrift til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II

i anledning af hendes 50-års regeringsjubilæum den 14. januar 2022

Redigeret af Marianne Pade

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab

Monarkier

Et festskrift til Hendes Majestæt
Dronning Margrethe II
i anledning af hendes 50-års regeringsjubilæum
den 14. januar 2022

Redigeret af Marianne Pade

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab

© Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 2022

Grafisk tilrettelægning: Dan Eggers

Trykt i Danmark af Narayana Press

ISBN 978-87-7304-443-8

Forrige side:

Foto: Lars Svankjær/Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab

Omslagsfoto: Kongernes Samling, Rosenborg Slot ©. Scepteret befinder sig i Skatkammeret på Rosenborg Slot.

Regenten på mønter – en 1000-årig tradition

AF JENS CHRISTIAN MOESGAARD OG JØRGEN STEEN JENSEN

I anledning af Hendes Majestæt Dronning Margrethe II's 50 års regeringsjubilæum er der udsendt en erindringsmønt (fig. 1). Den findes i to udgaver: en speciel 500-krone i sølv og en almindelig 20-krone i aluminiumsbronze. På Nationalbankens hjemmeside kan man læse følgende: »Portrættet viser dronningen i profil i et moderne og minimalistisk udtryk – inspireret af papirklip – som understreger hendes ikoniske status. Portrættet er udført af billedhugger Kathrine Mosholm«. Mønten følger hermed noget, der nærmest er blevet en tradition under dronning Margrethe: at lade kunstnere prøve kræfter med regentportrættet på mønterne. Portrættet på de kurserende mønter er blevet fornyet flere gange i løbet af dronningens regeringstid. Mere eksperimenterende portrætter ses på rækken af erindringsmønter, som er udsendt i anledning af dronningens runde fødselsdage, regeringsjubilæer samt regentparrets sølv- og guldbrillup. Det gør dronning Margrethes møntrække til en af de mest spændende og varierede i nyere dansk mønthistorie.

Dronning Margrethes portræt på mønterne i dag knytter an til en lang tradition med at repræsentere regenten på mønterne. I Danmark går denne tradition 1000 år tilbage i tiden. Traditionen bundet i, at udsendelse af mønter oprindeligt er et regale – en ret, der er en integreret del af kongemagten. Regenten bestemte mønternes udseende, vægt, lødighed og pålydende værdi, og satte sit navn og symbol på mønterne både som manifestation af sin status og som garanti for mønternes værdi. Her står vi faktisk med et af de meget få symboler, der kan føres så langt tilbage i historien – ikke bare i møntvæsenet, men i det hele taget. Det kristne kors kan nævnes blandt de ganske få andre symboler, der her i landet har en lige så lang kontinuitet. Kongemagten og kirken – to institutioner, der fra den sene vikingetid har været helt grundlæggende for det danske samfund.

I tidens løb har udformningen af mønterne varieret. De har ikke altid fremvist et billede af kongen. Man kunne i stedet benytte et symbol, oftest kongekronen. Den ses jævnligt på penninge – der var periodens eneste møntenhed – fra 12- og 1300-tallet. Et eksempel er en penning fra midten af 1200-tallet (fig. 2).¹ Den viser på forsiden en krone i en ruderfirkant

med halvmåner omkring. På bagsiden ses en bispestav og bogstaverne NI. Bispestaven symboliserer bispe- magten, som kongen ofte i middelalderen forærede en del af indtægterne fra møntningen til. Mønter blev nemlig lavet af ædelmetal, oftest sølv, men deres pålydende værdi var lidt højere end metalværdien, hvilket gav indtægt til møntherren. Her har vi igen symboler, der viser samarbejde mellem de to samfundsbærende institutioner, kongemagten og kirken – et samarbejde på et meget konkret plan, hvor kirken fik indtægt, og kongen kunne vise sin fromhed og generøsitet.

Den her omtalte mønttype er traditionelt henført til Roskilde, men det er af nyere forskning blevet foreslået, at den i virkeligheden kan være fra Odense, idet de få kendte eksemplarer er fundet på Fyn.² Bogstaverne NI tolkes som bispens navn NICOLAUS på latin = Niels på dansk. Hvis mønten er fra Roskilde, må det være Niels Stigsen, der var bisp 1225-1249, men der sad også en bisp ved navn Niels i Odense fra 1245 til 1247.

Til andre tider er det kongens monogram, der udfylder rollen som symbol for kongemagten. Christian 1. (1448-1481) var den første danske konge af den Oldenborgske slægt, som den nuværende kongeslægt, Glücksborgerne, nedstammer fra. Under hans 33 år som konge blev der kun udmøntet én enkelt mønttype.³ Det var en hvid, der gjaldt for fire penninge (fig. 3). Den har på forsiden kongens monogram, et kronet 'K'. På bagsiden er der et tomt skjold oven på et kors, deraf møntens kaldenavn »korshviden«. Korset er naturligvis et kristent symbol, men på Christian 1.s tid angiver det ikke længere direkte kirkelig involvering i møntprägningen. Det er her et udtryk for kristendommens stilling som samfundets religion.

Hviden fik en interessant skæbne. Navnet hvid kommer af, at det oprindeligt var en lødig sølv mønt i modsætning til de små penninge, der efterhånden var blevet meget kobberopblandede. De danske hvide i midten af 1400-tallet var dog ikke specielt vellidte, da de var dårligere end dem, der blev præget i de toneangivende nordtyske handelsbyer. Men i 1500-tallet blev der udsendt endnu dårligere mønter, og de gamle hvide fra 1400-tallet blev nu eftertragtet som gode solide mønter, man kunne gemme på kistebun-

den. Der blev også senere slået hvide, men inflationen havde efterhånden gjort den til en småmønt med højt kobberindhold, der ikke længere var særligt hvide i farven. Den sidste blev præget i 1686. Hviden levede videre i sproget i udtrykket »ikke en hvid« om noget nærmest værdiløst.

Det er interessant at mærke sig, at de to just omtalte symboler på regenten stadig findes på de danske mønter den dag i dag. Kongekronen optræder på vore dages 50-øre, mens dronning Margrethes fine monogram ses på en-, to- og femkronen. Der er virkeligt tale om lang kontinuitet i benyttelsen af disse symboler.

Skikken med at sætte regentens billede på mønterne er imidlertid meget ældre end både benyttelsen af krone og monogram. Som vi vender tilbage til om lidt, går den i Danmark over 1000 år tilbage, men den bygger på en endnu ældre udenlandsk tradition. Som med så meget andet symbol- og billedsprog i vort samfund går det tilbage til antikken. Afgørende blev især Alexander den Stores regering og hans eftertid, den såkaldte hellenistiske periode. Under sin regeringstid som konge af Makedonien fra 336 til 323 f.v.t. skabte Alexander gennem erobringer et kæmperige, der gik fra Grækenland til Indien og Ægypten. Det var på daværende tidspunkt kutyme at sætte guder eller mytologiske figurer på mønterne, og det gjorde Alexander også i form af den mytiske helt Herakles med løveskind. I 324 f.v.t., året før hans død, anerkendte de græske byer i den korinthiske liga Alexander som en guddom. Da Alexanders store bedrifter ofte blev sammenlignet med Herakles' heltegerninger, var skridtet ikke langt til at sammensmelte Herakles-motivet på mønterne med Alexander, hvilket da også skete efter hans død. Riget blev opdelt mellem hans generaler, som fortsat prægede mønter med forskellige udgaver af den guddommeliggjorte Alexander. Der er dog nok ikke tale om et egentligt portræt, men nærmere en idealiseret fremstilling af herskeren.

En af Alexanders efterfølgere, Ptolemaios 1., der regerede i Ægypten fra 323 til 282 f.v.t., gik skridtet længere og satte sit eget billede på mønterne, først på guld-stateren i 305 f.v.t., og siden i 301 f.v.t. på sølv-tetradrakmen. Disse portrætter var meget mere realistiske. Den danske ekspert i hellenismens mønter, Otto Mørkholm (1930-1983), kalder portrættet på sølv-mønten (fig. 4) »nærmest overdrevent realistisk« og fortsætter:

Profilen virker bevæget og urolig, et forunderligt system af kurver, der afløser hinanden. De enkelte træk er fremhævet på en næsten karike-

rende måde. Den klassiske næse er blevet krum og hængende, og underansigtet domineres af en udpræget »galoche-hage«, som franskmændene kalder det. Alligevel er portrættet af udmærket virkning. Ptolemaios' energi og handlekraft kommer tydeligt til udtryk.⁴

Hermed er linjerne lagt for repræsentation af regenten på mønterne helt op til vore dage mellem symbolsk idealisering og individuelt portræt. Møntmotiverne var i det antikke Grækenland på et kunstnerisk højdepunkt, og de bedste af de pragtfulde hellenistiske mønter er ikke nogen undtagelse. Ikke mange senere mønter kom op på dette niveau. Dog er kejserportrætterne på de romerske mønter fra de første århundreder efter Kristi fødsel også ofte fremragende. De har så mange individuelle træk, at de ved sammenligning har kunnet bruges til at identificere, hvilken kejser en anonym statue eller buste repræsenterer. Og når man står med en fladslidt eller korroderet, nærmest ulæselig mønt fra en arkæologisk udgravning, er profilen på portrættet faktisk ofte nok til, at man kan identificere kejseren og dermed datere mønten. Så karakteristiske er portrætterne!

Der var stor symbolik i kejserafbildningerne på mønterne. I Den romerske Republik var det belagt med tabu at afbilde en levende person på en mønt. Det ville have været set som et skridt tilbage til det kongedømme, som republikken jo var blevet skabt som en reaktion imod. Cæsar brød dette tabu og satte sit billede på en mønt. Det blev taget meget ilde op og var en af de handlinger, der førte til mordet på ham i år 44 f.v.t. Møntportrætter var således ikke neutrale, men var potentielt politisk sprængfarlige.

Som tiden gik, blev kejserafbildningen dog mere og mere stereotyp og stiliseret. I senantikken var magten ofte delt mellem flere kejsere på én gang. På mønterne var deres portrætter ofte fuldstændigt ens. Hvis man skulle finde ud af, hvem der stod bag den enkelte mønt, måtte man læse navnet i indskriften rundt om kejserbusten (fig. 5). Det var tydeligvis ikke kejseren som individ, der var vigtig, men kejseren som det upersonlige symbol på magten.

I 400-tallet faldt den vestlige del af Romerriget fra hinanden, mens den østlige del – kendt som Det byzantinske Rige – med hovedstad i Konstantinopel (vore dages Istanbul) eksisterede et årtusinde mere. Der var fortsat regentbilleder på mønterne, men moden ændrede sig. Hvor der tidligere hovedsageligt havde været profilbilleder, var der nu ofte en face-billede (fig. 6).

600-tallet var vidne til den arabiske ekspansion, der førte til skabelsen af Kalifatet i Mellemøsten, Centralasien og Nordafrika helt til Spanien. Dette rige byggede på islam som religion, og i 696 gennemførtes en møntreform, hvor man valgte at afstå fra billeder på mønterne, og kun have tekst, hovedsageligt med religiøst indhold. Det siger noget om billedernes magt, at man således bevidst fravalgte dem. De arabiske sølv mønter – dirheme – blev i vikingetiden i stor stil eksporteret fra Kalifatet til Rusland og Ukraine og videre til Norden. De findes således også i store mængder i Danmark.

I datidens anden store opkommende magt, Frankeriget, der dækkede det meste af Vesteuropa fra Nordspanien og Norditalien til Elben gik man en anden vej. Den magtfulde kejser Karl den Store (768-814) valgte at fremstille sig selv som romersk kejser med laurbærkrans (fig. 7). Aaraen fra Romeriget var tydeligvis så stærk, at den var forbillede for at fremstille sig selv som hersker.

Op gennem middelalderen var det symbolske, stiliserede herskerportræt en fast ingrediens på forsiden af mange mønter. Det gælder blandt andet mønter fra England (fig. 8) og Tyskland (fig. 9), som i vikingetidens slutning i stor stil kom til Danmark. De blev, som vi kommer tilbage til om lidt, til inspiration for det gryende danske møntvæsen. Der var dog langt fra tale om portrætlighed. Det var ikke, fordi man ikke var i stand til at gengive en persons portræt naturtro. Det var simpelthen bare ikke det, der var i fokus – det vigtige var regenten som symbol. Det måtte vente til renæssancens genopdagelse af den antikke kunst, før portrætlighed igen blev et ideal. Det startede i Italien i 1400-tallet med medaljer, men bredte sig snart til resten af Europa – og til mønterne. Et godt eksempel på det er den pragtfulde danske daler, som Frederik 2. (1559-1588) lod præge i 1572 (fig. 10).⁵

Efter dette hurtige vug over regentportrætter på mønter siden antikken, vil vi nu vende tilbage til Danmark og se lidt nærmere på de første 150 år med regenter på mønter. Til en start må det dog understreges, at der på de ældste danske mønter sandsynligvis slet ikke var noget regentportræt. Danmarks ældste by, Ribe, blev grundlagt i begyndelsen af 700-tallet. Lige fra starten blev der benyttet mønter i denne driftige handelsby, og meget tyder på, at disse mønter faktisk var præget i Ribe. Hvis det er korrekt, er de Danmarks første mønter. Den ene side viser et ansigt en face, der af moderne forskere kaldes »Odin«, men vi ved faktisk ikke, hvem det virkelig forestiller. I den vigtige handelsby Hedeby i Slesvig blev der fra 800-tallet præget

mønter til de lokale købmænd. De fleste af dem efterlignede en udgave af Karl den Stores mønter, der kun bærer tekst. Der var også mønter med mere lokale motiver, så som vikingeskibe. Ingen af dem bar dog regentafbildninger. Heller ikke da Harald Blåtand (ca. 958-før 987) indførte sin egen nye mønttype, fremhævede han sin egen person. Ved at benytte kristne kors som hovedmotiv på mønterne ønskede han derimod at udbrede kendskabet til den nye religion, som han havde indført i Danmark (fig. 11).⁶

Haralds søn, Svend Tveskæg (ca. 987-1014), er den første danske konge, der tydeligt træder frem på mønterne (fig. 12). Det skete omkring 995. På det tidspunkt havde der, som vi har set, allerede været præget mønter i Danmark i over et kvart årtusinde. Alligevel står Svends mønt som en milepæl i vores bevidsthed om dansk mønthistorie. Den står så stærkt, at der i 1000-året for dens prægning blev udgivet en mindemønt med teksten DANSK MØNT 995-1995 (fig. 13).

Mønten er en sølvpenning, der er en nøje efterligning af den mønttype, der blev præget i England ca. 991-997 i kong Æthelred 2.s (978-1016) navn (fig. 8). På forsiden er der en venstrevendt profil med scepter foran. På bagsiden ses et kors med bogstaverne CRVX (= crux, latin for kors) i korsvinklerne. Disse motiver er direkte kopieret efter det engelske forbillede. Derimod er indskrifterne originale: +ZVEN REX AD DENER = Svend, konge til danskerne på forsiden og +GODPINE M-AN DNER = Godwine, danskerens møntmester. Det er første gang, en dansk konge nævnes ved navn på en mønt. Møntmesterens navn Godwine er engelsk. Det er interessant, at han også optræder på samtidige svenske og norske efterligninger af den engelske CRVX-type. Var han en indkaldt ekspert, der hjalp med at få udmøntningen i gang i Skandinavien?

Det er påfaldende, at de tre skandinaviske konger har valgt på en og samme tid at fremhæve og udviske deres person. Ved så tydeligt at sætte deres navne på mønterne sætter de sig selv i centrum. Men samtidigt kopierer de motivet på de engelske mønter, så det bliver svært for møntbrugeren at skelne mellem forbillede og efterligning og få øje på kongens mønt. Ville de vise, at de var konger på lige fod med den magtfulde engelske konge? Eller var det den almene accept og anerkendelse, som den fuldlødige gode engelske mønt nød godt af, som de ville hægte sig på? Eller var det bare sådan, at møntprægning var noget så forholdsvis nyt, at det udenlandske forbillede simpelthen var »sådan, som en mønt ser ud«?

Engelske mønter var nemlig på dette tidspunkt uhyre almindelige i Danmark. Nogle kom som følge af vikingetogterne, hvor englænderne ofte betalte store summer – den såkaldte Danegæld – til vikingerne for at få dem til at afstå fra plyndringer. Andre mønter er sikkert kommet med den handel, som der også har været over Nordsøen.

Svends mønt med kongens navn blev i første omgang en enlig svale. Der foregik efterfølgende en større udmøntning af efterligninger af engelske mønter, men de bar ikke kongens navn. Derimod fremviste de kongebilleder, men det var bare kopier af de engelske.⁷ Under Knud den Store (1018-1035) og hans efterfølgere kom kongenavnet igen på nogle mønter, og man begyndte at præge egne motiver, dog ofte uden kongebillede. De mønter, der havde kongebillede, var stadigt inspireret af de engelske forbilleder. En meget interessant undtagelse udgør en penning fra Magnus den Gode (1042-47, fig. 14). Han var norsk konge, men fik også den danske trone, da Knud den Stores søn Hardeknud døde barnløs i 1042. Magnus var søn af den norske konge Olav, der var blevet dræbt 1030 i slaget ved Stiklestad som led i kampen med danskerne om herredømmet i Norge. Herefter blev han Norges nationalhelgen med et stort ry også ud over landets grænser. Det var selvfølgelig en fantastisk platform for Magnus at starte fra.

Professor i arkæologi ved Københavns Universitet, Carl Johan Becker (1915-2001), har fremhævet en meget speciel mønt fra Magnus' tid, der netop forestiller hans far Olav, der holder et kors i den ene hånd og en økse – Olavsøksen – i den anden. Mønten er præget i Hedeby, og Becker sætter den i forbindelse med Magnus' sejr over de invaderende vender ved Lyrskov Hede ca. 1043. Denne sejr koblet med hans fars prestige hørte til Magnus' bedste argumenter i den kamp om magten i Danmark, som han udkæmpede med Knud den Stores søstersøn, Svend Estridsen (1047-74). Becker kalder denne udmøntning for »De første danske erindringsmønter«.⁸ Her har vi altså et regentportræt, men det er en udenlandsk og afdød regent, som afbildes, fordi det passer ind i den aktuelle politiske situation. Man bemærker, at denne mønt viser Olav ikke i profil, men en face, hvilket på dette tidspunkt var ved at blive moden – man ser det for eksempel på de meget fine mønter fra den tyske hersker Henrik 3.s tid (konge 1039-56, kejser fra 1046). Olavsportrættet er dog en smule drejet, så det næsten bliver tre-kvart-profil.

Magtkampen endte til Svend Estridsens fordel, idet han blev enekonge ved Magnus' død i 1047. Un-

der Svend slog en ny tendens igennem, som allerede så småt havde vist sig under hans forgængere, nemlig efterligning af byzantinske mønter. Konstantinopel var ikke fremmed for vikingerne, idet mange af dem havde gjort tjeneste i den byzantinske kejsers livgarde. Denne verdensstad må have gjort stort indtryk på dem. Velkendt er historien om den senere norske konge Harald Hårderådes virke hos kejseren og de rigdomme, han derved tjente. På den baggrund er det overraskende få byzantinske mønter, der er fundet i Norden. Alligevel var byzantinernes prestige så stor, at deres mønter blev benyttet som forbilleder for de danske mønter. På de fleste af mønterne er det imidlertid ikke regenten, der vises, men Kristus, jomfru Maria eller engle. Et møntmotiv er specielt interessant. Det drejer sig om forsiden af en penning præget i Lund, der var rigets vigtigste møntsted. Til venstre ses en stående engel – Sankt Michael – der giver en fane til en stående person til højre (fig. 15). I Peter Haubergs (1844-1928) endnu benyttede klassiske standardværk om danske mønter fra vikingetid og tidlig middelalder, udgivet i år 1900 af Videnskabernes Selskab, tolkes den højre figur som »en kvindelig Person« med følgende begrundelse:

Den lange Haarfletning, der strækker sig ned fra hendes Hoved, og det ovale Brystspænde vise dette klart. Der er kun En, hvem denne kvindelige Figur kan tænkes at skulle betegne, nemlig Svends Moder Estrid, Knud den Stores Søster; thi gennem hende havde Svend sin Adkomst til den danske Krone.⁹

Så tiltalende denne tolkning end forekommer, har senere forskning vist, at den er forkert. Man er blevet opmærksom på en byzantinsk guldmønt, histamenon, der med al sandsynlighed er præget i Thessaloniki under kejser Michael 4.s felttog mod bulgarerne i juni-december 1041. Det var netop på dette tidspunkt, at den senere norske konge, Harald Hårderåde, var aktiv i kejserens garde. Han kan have fået et eksemplar med hjem til Norden, hvor den har kunnet danne forbillede for den danske mønt. Den byzantinske mønt er meget sjælden, men takket være Carlsbergfondets og Den kongelige Mønt- og Medaillesamlings Venneselskabs generøsitet findes et eksemplar siden 1994 på Nationalmuseet (fig. 16). Og det viser sig, at det, som Hauberg tolker som en fletning, på det byzantinske forbillede er Guds hånd, der kroner kejseren. På den danske udgave er det blevet til nogle utydelige streger. På mønten står SEVIN, der må betyde Svend, på samme sted, som kejserens navn står på den byzan-

tinske mønt. Der er således ingen tvivl om, at det er kongen, der her afbildes.¹⁰

Motivet findes i flere udgaver. På nogle er der på den anden side af mønten kors i forskellige udformninger. På en af udgaverne ses imidlertid den tronende Kristus i byzantinsk stil med den ene hånd løftet til velsignelse. Det er en præcis efterligning af bagsiden på den byzantinske guldmønt. Den danske efterligning er sjælden i dag. Den er specielt fint udført og har muligvis været en specialudmøntning, der kun er udsendt i begrænset oplag. Men den fik stor betydning for møntprægningen i resten af Svend Estridsens regering, idet den har inspireret mange senere byzantinsk-prægede møntmotiver.

Hele fem af Svend Estridsens sønner blev konger. I deres tid gik man tilbage til det mere traditionelle regentbillede på mønterne. En specielt majestætisk udformning findes på Knud den Helliges (1080-1086) jyske mønter (fig. 17). Her ses kongen i fuld figur, tronende en face med et sværd i den ene hånd og den anden hånd hvilende på et skjold. Indskriften fortæller, at møntherren er CNVT REX = kong Knud. På møntens bagside er der som på de fleste middelaldermønter et kors. I indskriften angives møntmestrenes navn samt møntstedet – de er præget i Viborg, Randers og Aalborg. De kendes i forholdsvis stort tal fra to skattefund i Bjerregrav og Jegstrup ved Viborg og Randers, men er derudover relativt sjældne. Men de må have været præget i stort tal, for der kendes mange varianter, og hele 14 forskellige møntmesternavne er nævnt.

Den majestætiske fremtoning dækker imidlertid over en ikke helt så glørværdig virkelighed. Moderne lødighedsprøver har vist en sølvholdighed på kun 55 %, langt under den normale på 85-90 %. Vægten er også lav. Kongen havde brug for penge til at finansiere sit planlagte togt over Nordsøen for at vinde Englands trone. Ved at lave dårlige mønter kunne han strække sølvet længere. Krønikeskriveren Ælnoth fortæller, at »de kongelige ombudsmænd og fogeder [...] tillagde marken større vægt, værdsatte al ting billigt og lod – for at udtrykke mig i menigmands mål – en øre knap gælde en ørtug«. Sætningen står i en opremsning af klager mod Knud, som inddrev mange bøder, førte retssager uden grund osv. Det viser den udbredte utilfredshed med kongen, heriblandt kongens mønt. Da Englandstogtet blev udsat, og folk under risiko for bøder for udeblivelse skulle møde igen året efter, udbrød oprør, som endte med drabet på kongen i Sankt Albani kirke i Odense 10. juli 1086. Efterfølgende blev der misvækst i Danmark – tørke og

hdebølge i vækstsæsonen og styrtregn og oversvømmelse i høstsæsonen. Knuds bror og efterfølger, Oluf, fik ligefrem tilnavnet Hunger – og det blev sagt, at der skete mirakler ved kong Knuds grav i Odense. I 1101 blev Knud kåret til helgen.¹¹ Mønten med den tronende kong Knud kan på mange måder stå som symbol på dette for Danmarkshistorien så skelsættende hændelsesforløb – og den er et af de få håndgribelige vidnesbyrd, vi har, som er samtidigt med begivenhederne.

Knuds lillebror, Niels' (1104-1134) møntrække indeholder en bemærkelsesværdig mønttype. Det er en penning præget i Lund. Motivet i sig selv er ikke usædvanligt: kronet kongebuste en face med sværd og scepter og indskriften REX på forsiden og på bagsiden et velkomponeret liljekors med en stav med en ring i hver korsvinkel (fig. 18). Det særlige er bagsidens indskrift. Den findes i to hovedvarianter: +NICALAS MARGARETA = Niels Margrethe og +NICOLAS ME FECIT = Niels gjorde mig, begge med en del variation. Niels må hentyde til kongen. Margrethe er tydeligvis Niels' dronning, der var svensk prinsesse og tidligere havde været gift med den norske konge Magnus Barfod. Hun døde tidligere end sin mand, kong Niels, hvilket måske forklarer, hvorfor der findes en variant med og én uden hendes navn – de svarer sandsynligvis til to faser i udmøntningen, før og efter dronningens død. Dronningens dødsår er omdiskuteret. I følge Yngre Næstved Årbog var det 1117, men forskning har vist, at det nok nærmere er 1130.¹² Denne mønttype var forholdsvis sjælden indtil opdagelsen af skatten i Sankt Drotten kirkeruin i Lund i 1984. Den indeholdt 693 eksemplarer. Cirka en tredjedel af dem er varianten med dronningens navn.¹³

Vi ved ikke, hvorfor Margrethes navn kom på mønterne. Det er – i samklang med nogle af de få andre kilder, vi har om dronningens liv – blevet set som et tegn på, at dronningen i virkeligheden i perioder var landets reelle regent.¹⁴ Det er nemlig meget usædvanligt med dronningens – ja i det hele taget med en kvindes – navn på mønterne. Dette er det eneste eksempel fra dansk middelalder. Ikke engang den magtfulde dronning Margrethe 1., Kalmarunionens skaber, satte sit eget navn på mønter. Da hun efter en pause i møntprægningen i Danmark genstartede udmøntninger omkring år 1400, skete det i hendes stedsøns, Erik af Pommerns (1396-1439), navn.

To andre danske dronninger fra middelalderen har efterladt sig spor på mønterne. Der findes en smukt udført, indskriftløs ensidig mønt fra kong Valdemar 1. (1154/57-1182), der viser en kronet mand over for en

kvinde, som man traditionelt har tolket som Valdemars dronning Sofie (fig. 19). Vi skal et par hundrede år frem i tiden for at finde næste eksempel. Under Erik af Pommerns pilgrimsrejse til Jerusalem 1423-1425 var dronning Filippa rigets regent. Hun besluttede at forbedre mønten og lod præge en fuldlødig søsling (6-penning) i 1424, der går under navnet »Dronning Filippas søsling«, selvom den bærer kong Eriks navn. Da kongen kom hjem, skyndte han sig imidlertid at genindføre den underlødige mønt – og dårlig mønt var faktisk et af klagepunkterne mod ham, da han blev afsat i 1439.

Der findes enkelte andre eksempler på kvinder på mønter i europæisk middelalder. Således ser man på nogle mønter udstedt af den tyske hersker Otto 3. (konge 983-1002, kejser fra 996) hans farmor Adelheids navn. Nonneklostret i Quedlinburg i Harzen havde møntret, og her ser man abbedissen på mønterne. I det angelsaksiske England findes der mønter med dronning Cynethryths navn – hun var gift med den legendariske kong Offa af Mercia (757-796). Nogle steder var der kvindelig arvefølge, og her kunne en kvinde blive regent, hvis der ikke var en mandlig arving. I grevskabet Nevers i Nordøstfrankrig var der eksempelvis flere regerende grevinder, der i 1200-tallet lod præge mønter i eget navn. I Navarra i Nordspænien ses dronningens navn ofte på mønter sammen med hendes mands navn, idet han havde giftet sig til tronen. Fra grevskabet Hainaut i det nuværende Belgien har vi mønter fra grevinde Marguerite af Konstantinopel (1244-1280). Men i det store billede forblev det undtagelser, der bekræfter reglen.

Med disse eksempler på middelalderkvinder på mønter slutter vi ringen til dronning Margrethes portræt på nutidens mønter.

Literatur

- Becker, Carl Johan: »Magnus den Godes Hedeby-mønter. De første danske erindringsmønter«, i *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 1983, s. 42-47.
- Galster, Georg: »Knud den Helliges jyske Mønter«, i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1934, s. 129-136.
- Galster, Georg: *Unionstidens udmøntninger*, København: Dansk Numismatisk Forening 1972.
- Garipzanov, Ildar: »Religious symbols on early Christian Scandinavian coins (ca. 995-1050): from imitation to adaption«, i *Viator*, 42-1, Los Angeles, 2011, s. 35-54.
- Haugberg, Peter: *Myntforhold og Udmøntninger i Danmark indtil 1146*, København: Det kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 1900.

- Hede, Holger: *Danmarks og Norges mønter*, 3. Udgave, København: Dansk Numismatisk Forening 1978.
- Horsnæs, Helle og Märcher, Michael: »Mønttyper og møntsteder, datering og distribution. Potentiale og problemstillinger ved studiet af danske mønter fra midten af 1200-tallet«, i *KUML*, 2017, s. 91-121.
- Haastrup, Ulla og Lind, John: »Dronning Margrete Fredkulla. Politisk magthaver og mæcen for byzantisk kunst i danske kirker i 1100-tallets begyndelse«, i *Medeltidens genus: Kvinnors och mäns roller inom kultur, rätt och samhälle. Norden och Europa ca 300-1500*, Göteborg: Kriterium 2016, s. 29-71.
- Jensen, Jørgen Steen: »The Lund coinage of King Niels (1104-1134) as illustrated by the hoard from Sct. Drotten (1984). A preliminary report«, i *Sigtuna Papers. Proceedings of the Sigtuna Symposium on Viking Age Coinage 1-4 June 1989*, Stockholm: The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities 1990, s. 133-139.
- Kromann, Anne og Jensen, Jørgen Steen: »Fra Byzans til Svend Estridsens Lund«, i *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1995, s. 54-61.
- Malmer, Brita: *The Anglo-Scandinavian Coinage c. 995-1020*, Stockholm: The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities 1997.
- Mansfeld-Büllner, H.V.: *Afbildninger af samtlige hidtil kjendte Danske Mønter fra Tidsrummet 1241-1377*, København: Rudolph Klein 1887 (bearbejdet genoptryk ved Johan Christian Holm, København 1954).
- Moesgaard, Jens Christian: *King Harold's Cross Coinage. Christian Coins for the Merchants of Haithabu and the King's Soldiers*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2015.
- Mørkholm, Otto: »Hellenistiske møntportrætter. Alexander den Store og hans efterfølgere«, i *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1958, s. 83-92.
- Nors, Thyra: »Margrethe Fredkulla«, i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, bind 2, København 2001, s. 528-529.
- Poulsen, Thomas Guntzelnick: De danske udmøntninger under Svend Estridsens sønner 1074-1134, i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 2015, s. 117-221.

Noter

1. Mansfeld-Büllner 1887, nr. 12.
2. Horsnæs og Märcher 2017, s. 109.
3. Galster 1972, nr. 23.
4. Mørkholm 1958, s. 90-91.
5. Hede 1977, s. 12, nr. 17.
6. Moesgaard 2015.
7. Malmer 1997.
8. Becker 1983.
9. Hauberg 1900, s. 51, jfr. s. 214.
10. Kromann og Jensen 1995, Garipzanov 2011, s. 41-45.
11. Galster 1934.
12. Haastrup og Lind 2016, s. 52-53.
13. Jensen 1990, Poulsen 2015.
14. Nors 2001.

Fig. 1. 20 kroner 2022 præget i anledning af Margrethe 2.s 50 års regeringsjubilæum. Den er præget i aluminiumsbronze ligesom de almindelige 20-kroner og er beregnet til normalt omløb. Med samme motiv er præget en specialudgave i sølv. Foto: Nationalbanken.

1:1: 27 mm

Fig. 2. Penning sandsynligvis præget i Odense i 1240'erne. Som de fleste danske mønter fra midten af 1200-tallet og et århundrede frem er den dårligt præget. Forsidens krone i en ruderfigur med halvmåner omkring er forskudt lidt mod højre, mens bagsidens bispestav er vel-centreret. Mønten er angrebet af korrosion, som udvisker noget af motivet. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. RP 829.1. Foto: Tine Bonde Christensen, NM.

1:1: 20 mm

Fig. 3. Korshvid, præget i Malmø under Christian 1. (1448-1481), den første konge af det oldenborgske dynasti. Kongen er repræsenteret ved sit kronede monogram 'k'. Som ved mange middelaldermønter, er mønten så tynd, at en del af bagsidens præg er utydeligt på grund af negativt aftryk af forsidens relief. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling. Foto: Rikke Mølvg, NM.

1:1: 16 mm

Fig. 4. Tetradrakme i sølv, præget i Ægypten 301-284 f. Kr. under Ptolemaios 1. Man bemærker det realistiske portræt. Det er en teknisk udfordring at præge mønter i så højt relief. Mønten er kun en smule slidt og de fleste detaljer står skarpt efter mere end 2000 år. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. KP 531.1. Foto: Rikke Mølvg, NM.

1:1: 25-27 mm

Fig. 5. Solidus i guld præget 313-315 i Trier under den romerske kejser Konstantin den Store (306-337). Afbildningen af kejseren er mere et symbol på selve kejsermagten end et portræt af personen. Dette eksemplar stammer fra en skat fra Brangstrup på Fyn. Det viser tegn på slid og er gennemboret, så det kan bruges som hængesmykke. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. FP 267.40. Foto: Victor Bizoev, NM.

1:1: 19 mm

Fig. 6. Solidus i guld præget under den byzantinske kejser Constans 2. (641-668). Der er ikke portrætlighed, men det store skæg giver alligevel et individuelt præg. Constans gjorde sine sønner til medkejser. Den ældste Constantin ses til højre for sin far, og de to yngre Heraclius og Tiberius står ved korset på bagsiden. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. KP 1202.1. Foto: NM.

1:1: 20-21 mm

Fig. 7. Penning, præget 813-814 under Karl den Store. Portrætter var forholdsvis sjældne på frankiske mønter. De var specielt populære i Skandinavien, som dette eksemplar viser. Det er specielt udvalgt og forsynet med øsken, så det kunne benyttes som hængesmykke, der har fulgt en kvinde i graven i den vigtige svenske vikingehandelsby Birka. Kungliga Myntkabinettet, Stockholm, Björkö, grav 66. Foto: Gabriel Hildebrand, KMK.

1:1: 19 mm

Fig. 8. Engelsk penning præget under kong Æthelred 2. Den er af CRVX-typen, ca. 991-997. Bagsidens indskrift fortæller, at møntmester Eadwold i Canterbury stod for udmøntningen. Dette eksemplar er fra Munkegård-skatten på Bornholm. Den er næsten ikke slidt, men har fået et par hak med en kniv, hvilket var vikingernes måde at teste, om sølvet var godt. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. FP 259.69. Foto: NM.

1:1: 21 mm

Fig. 9. Penning med en face portræt præget i Goslar under Henrik 4. som kejser (1056-1105, kejser fra 1084). Bagsiden er som ofte på tyske mønter fra denne tid præget skævt, så kun en del af motivet er med. Dette eksemplar stammer fra den store skat fra Store Frigård på Bornholm, og sølvets kvalitet er på vikingemanér testet ved bøjning og knivstik. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. FP 1701.595. Foto: Rikke Mølvig, NM.

1:1: 19 mm

Fig. 10. Speciedaler, præget under Frederik 2. i 1572. Forsidens portræt viser blandt andet tidens skægmode og pibekrave. Kongens rustning er tydeligt i antik stil. På bagsiden vises det store rigsvåben, blandt andet med de tre kroner. Frederik havde været i krig med Sverige om retten til at benytte dette symbol. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. RP 428.1. Foto: Søren Greve, NM.

1:1: 39 mm

Fig. 11. Penning, præget i Hedeby under Harald Blåtand (ca. 958-før 987). Forsidens motiv er buer, hvis betydning vi ikke kender, samt et lille kors. Bagsiden fremviser et tydeligt kors. Mønten er så tynd, at det meste af motivet på den ene side kan ses i negativ på den anden. Det vanskeliggør læsningen af motiverne. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling. Foto: John Lee, NM.

1:1: 16 mm

Fig. 12. Penning, præget under Svend Tveskæg (ca. 987-1014) – den første mønt med en dansk konges navn og titel. Den efterligner nøje den engelske CRVX-type, der blev præget ca. 991-997 (se fig. 8), og møntmesteren Godwine nævnt på bagsiden er sikkert engelsk. Mønten som nypræget næsten uden slid efter 1000 år. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. BP 1021.1. Foto: Rasmus Holst Nielsen, NM.

1:1: 20 mm

Fig. 13. 20 kroner 1995, præget i anledning af 1000-året for den første officielle danske mønt. Forsiden er et godt eksempel på, hvorledes erindringsmønterne giver anledning til at eksperimenter med regentportrættet. Bagsiden viser en komposition af kongens og kirkens symboler: krone og kors, inspireret af udformningen på senmiddelalderlige danske mønter. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. GP 4144.3. Foto: Signe W. Sørensen, NM.

1:1: 27 mm

Fig. 14. Penning, præget i Hedeby under Magnus den Gode (1042-47), med portræt af kongens far Olav den Hellige. Bagsiden på dette eksemplar står skarpt, mens det er som der er skygger på forsidens motiv. Det skyldes, at man slog flere gange med hammeren, når man prægede en mønt, og stemplet har flyttet sig en smule mellem slagene Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. RP 1547.1. Foto: Victor Bizoev, NM.

1:1: 17 mm

Fig. 15. Penning præget under Svend Estridsen (1047-74). Det er en efterligning i næsten alle detaljer af en byzantinsk guld mønt (se fig. 16). Denne mønt blev starten på en byzantinsk mode i dansk møntvæsen, hvor især bagsidens velsignende Kristus blev populær. Mønten er svagt præget for oven, så nogle detaljer af motivet mangler. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. KP 663.11. Foto: Rasmus Holst Nielsen, NM.

1:1: 19 mm

Fig. 16. Histamenon i guld, præget i Thessaloniki juni-december 1041 under den byzantinske kejser Michael 4. Denne mønttype blev forbillede for en dansk sølvmønt, til trods for at der ikke kendes et eneste eksemplar af den i Skandinavien. Men vikingerne må have kendt den fra deres tid i den byzantinske kejsers livgarde. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. GP 4110.1. Foto: NM.

1:1: 24-25 mm

Fig. 17. Penning præget under Knud den Hellige (1080-86). Kongen sidder på tronen på forsiden. Bagsidens indskrift fortæller, at møntmester Ketil i Randers stod for udmøntningen. Dette eksemplar stammer fra Bjerregrav-skattefundet ved Randers, der sandsynligvis blev nedgravet under jydernes oprør mod kongen i 1086. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. FP 1521.9. Foto: Rasmus Holst Nielsen, NM.

1:1: 17 mm

Fig. 18. Penning præget under kong Niels (1104-34). På bagsiden ses kongens navn sammen med hans dronning Margrethes navn. Dette eksemplar er fra det store skattefund fra Sankt Drotten kirkeruin i Lund. Før dette fund var typen sjælden, og man forestillede sig, at det var en lille udmøntning, men de flere hundrede eksemplarer i denne skat viser, at der må have været en stor produktion af denne type. Kulturen, Lund. Foto: Nelly Hercberg, Kulturen.

1:1: 21 mm

Fig. 19. Ensidet penning, såkaldt brakteat, præget i Nørrejylland under Valdemar 1. (1154/57-1182). De to personer tolkes som kongen og hans dronning, Sofie. Brakteaterne er så tynde, at de let knækker, som det ses her. Dette eksemplar er fra Biersted-skatten fra Nordjylland. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. FP 215.7.1. Foto: Rasmus Holst Nielsen, NM.

1:1: 16 mm